

ПРАВНИ СТАТУС ДЕЛА ПРЕДУЗЕЋА У УСЛОВИМА ПРИВРЕДНЕ РЕФОРМЕ

Од успостављања социјалистичког друштвеног поретка у Југославији па до данас развитак привредног живота може да се прати кроз више фаза. Узимајући као мерило доношење закона којима се на нови начин регулишу економски и друштвени односи у привреди, најчешће се наводе ова три периода: први до 1950, тј. до доношења Основног закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива; други од 1950. године па до 1957, тј. до доношења новог Закона о радним односима; и, трећи, од 1957 године, а који траје и данас.

Узимајући у обзир шта се квалитативно мењало у економским и друштвеним односима од ослобођења до данас и дајући при том посебан значај централизацији и децентрализацији друштвених средстава за производњу, периодизација нашег привредног и друштвеног живота изгледала би другачије. Ако би као мерило били узети ови моменти, тада би се могло рећи да прва етапа започиње са ослобођењем наше земље и траје до 1950; она се карактерише високим степеном централизације привредног и друштвеног живота и административним руковођењем привредом од стране државе. Друга етапа започиње са доношењем Основног закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива и траје до 1965. године; она се карактерише децентрализацијом првенствено привредног, а затим и целокупног друштвеног живота, као и успостављањем и развијањем нових самоуправних друштвено-економских односа. Трећа етапа започиње са привредном и друштвеном реформом 1965. године и траје и даље; она се карактерише поновним процесом централизације привредног живота, али на вишим економским и социјалним основама у односу на прву етапу, тј. на основу самоуправног одлучивања произвођача.

Преокупацију наше данашње економске и правне мисли представља управо ова последња, данашња етапа, јер је карактеришу збивања у нашој привреди која се очито битно разликују од збивања у односу на ранији раздобља.

Оно што даје посебан печат нашој данашњој привреди, то су два процеса која се паралелно одвијају: прво процес интеграције између радних организација као форме централизације друштвених средстава и, дру-

го, процес децентрализације тих средстава у оквиру тих истих радних организација, који даје могућност делу предузећа да стекне својство правног лица.

На први поглед рекло би се да се ради о два процеса који су супротни један другом. Ако би то било тачно, онда би се поставила дилема: за који се од ова два одредити. Међутим, реч је о два процеса који у нашим условима чине једно дијалектичко јединство, и то прогресивно. Оба имају заједничку детерминанту, заједничку основу, тј. једног истог покретача — економски интрес радних колектива, тј. радних организација као робних произвођача.

Овај економски интерес неке делове привреде подстиче на удруживање у веће економске целине, а неке на економско и правно осамостаљивање. И један и други процес воде ка економском и организационо правном сређивању наше привреде, те су према томе, прогресивни ⁽¹⁾.

Оба ова процеса започела су већ у другој етапи, услед развоја тржишних односа, тржишта и испољавања њему својствених економских закона, с тим што је процес децентрализације друштвених средстава неминовно претходио процесу интеграције.

Процес децентрализације друштвених средстава значио је у ствари стварање већег броја самосталних привредних субјеката, самосталних и економски и правно. Другим речима, процес се одвијао кроз стварање (конституисање) привредних организација као самосталних носилаца постојеће привреде и као самосталних субјеката на тржишту. Пошто је тај процес у овој фази имао не само економски него и друштвено-политички карактер, и пошто је понекад текао и на бази процене државно-политичких фактора, то није увек могао бити нађен економски оправдан критеријум за формирање одговарајућих привредних субјеката. Тако се догодило да је и даље био формиран и изванредан број привредних организација које, економски гледано, нису могле да опстану, што се управо показало тек у развијенијим условима испољавања законитости тржишног начина привређивања.

Када се говори о мешању друштвено-политичких фактора у процес интеграције потребно је рећи да су општина и срез најчешће утицали да се кроз овај процес у првом реду притекне у помоћ оним привредним организацијама које су запале у финансијске потешкоће. Тако се испоставило да је и процес децентрализације и процес интеграције у неким деловима привреде текао на бази некономских мерила. Интеграциони процеси нису били природни наставак и завршетак процеса децентрализације у радним организацијама, што је имало озбиљних последица на целокупни привредни живот.

Привредна и друштвена реформа треба да омогући да привредни живот крене другим токовима, да се развија на бази сопствених економских интереса и сопствених иницијатива самих радних организација као робних произвођача. Међутим, оваква реорганизација привредног живота захтева са друге стране и њено организационо-правно сређивање.

(1) Др Мирко Даутовић, „Образовање појединих облика удруженог рада и организација управљања у њима“, Економика предузећа, бр. 11/69. Београд.

У овоме и лежи разлика између начина привређивања у првом периоду и начина привређивања данас. Док се у првом привредни живот одвијао под доминацијом административноправних мера усмеравања, дотле се данас привредни живот одвија слободно на основу економских интереса радних организација и њихових делова у условима тржишта и деловања економских закона који воде ка централизацији или децентрализацији друштвених средстава, али свакако ка концентрацији друштвене производње.

Процес децентрализације друштвених средстава не јавља се као супротан процесу централизације тих средстава. Разлог је следећи. Да би друштво могло да развија своје производне снаге, оно мора претходно да усагласи однос између постигнутог степена концентрације производње и степена централизације друштвених средстава. А то усаглашавање негде ће тећи кроз процес интеграције, као облика централизације друштвених средстава, а негде кроз процес децентрализације тих средстава.

Да неусаглашеност степена концентрације производње и централизације друштвених средстава за производњу кочи развој производних снага, очито говори период пре друштвене реформе, јер приликом преласка на радничко самоуправљање показало се да велико предузеће не значи истовремено и јефтинију и масовнију производњу. А то због тога што су спојена предузећа на бази интервенције споља, извршила централизацију својих средстава, али не и одговарајућу концентрацију производње. Због тога данашњи процес интеграције економских и правних субјеката у привреди, као и процес децентрализације у оквиру тих субјеката (могућност да део предузећа стекне својство правног субјекта), треба посматрати као процес који треба да омогући повећану концентрацију производње, већи интензитет производње (благодарећи усаглашавању односа између степена централизације средстава за производњу и степена концентрације производње).

Међутим, неопходно је претходно разграничити два процеса која су на изглед слична, али су у суштини различита, која се веома често идентификују. Реч је о процесу децентрализације друштвених средстава и процесу децентрализације самоуправног система као процеса приближавања самоуправљања непосредним произвођачима у оквиру радне организације. Зато када се говори о децентрализацији нашег привредног живота, треба прецизирати о ком се од ова два процеса ради, или је реч и о једном и о другом. Ови се процеси морају разграничити ⁽²⁾.

Имајући све ово у виду ваља констатовати да је пред нашим законодавцем постављен не тако једноставан задатак. Задовољавање савременог начина привређивања захтева од законодавца да пружи такве институционалне облике којима ће да реши, са једне стране, унутрашњу организациону структуру радних организација на тај начин што ће да омогући даљи процес децентрализације и друштвених средстава и система самоуправља-

(2) Др Владимир Јовановић, „Положај радних јединица и субјективитет предузећа“, Савремено руковођење и самоуправљање, бр. 1/1969, стр. 65—76.

ња, а с друге стране, да пружи такву организационоправну структуру којом ће да омогући даљи процес интеграције тих истих радних организација. Другим речима, законодавац има за задатак да пружи такву привредну организациону структуру која ће да омогући даљи развој привредног живота у складу са оним законитостима нашег друштва које се јављају као најопштије, а уједно и као најпрогресивније.

У вези са организационо-правном структуром привредних организација, тј. статуса предузећа и његових делова, треба констатовати да је то материја коју закон треба да обухвати својим правним одредбама у циљу обезбеђења јединственог правног система и његове сигурности. А што се тиче организационе структуре самоуправног система, на законодавцу је да обухвати ону материју која је од општег значаја и интереса за друштво, а остала питања из области самоуправне структуре да препусти радним организацијама, које ће сходно својим потребама, објективним и субјективним околностима, регулисати ову материју својим општим самоуправним актима (првенствено статутом).

У погледу организационо-правних облика које је правни поредак пружао до сада, нису били у потпуности обезбеђени сви услови који би омогућавали бржи развој привредног живота. Због тога, процеси интеграције и децентрализације, и то како друштвених средстава тако и самоуправног система, нису могли у потпуности да се слободно одвијају.

На пољу интеграције законодавац је пружио три организационо-правна облика: пословно удружење, пословно-техничку сарадњу и здружено предузеће. Ваља посебно подвући могућност коју законодавац даје предузећу да на основу измене свог статута прерасте у здружено предузеће, а његове радне јединице да прерасту у самосталне организације у саставу предузећа. Правни поредак је путем ових решења пружио могућност привреди да усагласи постигнути ниво концентрације производње са степеном централизације друштвених средстава. И један и други облик, мада нешто касније од њиховог увођења у правни живот, коришћени су у привреди у приличној мери. Може се рећи да су ови организационо-правни облици задовољавали савремени начин привређивања.

Међутим, на пољу децентрализације друштвених средстава, правни прописи су до нових измена покушавали да прате захтеве савременог привредног живота, али не увек са успехом. Изменама, нарочито у области ступног дела привредног права, законодавац је покушао да новим прописима то постигне. Да ли је у томе и успео?

Новим прописима који се односе на правни положај радних јединица законодавац је имао тежњу да омогући даљи процес децентрализације наше привреде и у погледу друштвених средстава и у погледу система самоуправљања, што је изазвало врло различита реаговања и од стране правних и економских теоретичара, и од стране људи везаних за праксу. По некима, то је корак даље у организационо-правном сређивању наше привреде, а по некима то је корак уназад у односу на досадашње наше позитивно право.

Погледајмо шта то законодавац пружа као новину?

Наиме, законодавац је увео низ новина, међу којима се посебно истиче она која се односи на део предузећа и која омогућава да он стекне својство правног субјекта. Тај део предузећа законодавац назива „самостална организација удруженог рада”. Према томе, новина се састоји у промени унутрашње структуре предузећа. Да би део предузећа постао субјект права, закон поставља одређене услове који морају бити испуњени у следећем: да део предузећа на основу статута или уговора на основу статута самостално стиче, утврђује и распоређује доходак, као и да има услове да самостално иступа на тржишту. Поред ових услова, који се могу назвати објективним или општим, закон захтева још и то да статут предузећа или уговор на основу статута предузећа предвиди своје услове за стицање правног субјективитета од стране дела предузећа, који се могу назвати субјективним или допунским.

Међутим, ова новина изазивала је спор и у теорији и у пракси. С једне стране, истицано је да ова новина представља корак уназад, јер постоји бојазан да ће делови предузећа са стицањем својства правног лица кренути путем децентрализације; а то би било супротно нашем општем кретању у привреди. Такође се истицало да се омогућавањем делу предузећа да стекне својство правног субјекта чини један правни апсурд, јер се у оквиру једног правног лица, једног субјекта, даје могућност конституисања других правних субјеката. С друге стране, истицани су разлози у прилог прихватања ове новине као правног уобличавања оних кретања која су почела да се одвијају у нашој стварности.

Између ових супротних ставова чини се да би се требало одредити за други став и то из следећих разлога.

Новина коју пружа Закон о изменама и допунама Основног закона о предузећима да „самостална организација удруженог рада” у саставу организације удруженог рада (тј. део предузећа или радна јединица) може да стекне својство правног лица, не представља опасност за појаву дезинтеграције, јер делови предузећа немају економског интереса за издавање из целине. Обрнуто, њихов је интерес у тој целини. У њој постижу већу концентрацију производње, већу продуктивност рада, већи доходак. Уосталом, сама пракса већ је оповргла ову бојазан. На приговор који се не може оповргнути да се правним осамостаљивањем дела предузећа у оквиру једног правног лица ствара дуалитет или плуралитет правног субјекта, може се одговорити следећим питањем: зар то није случај и са здруженим предузећем. Па, и ако је то тако, нико до сада није приговорио правном плуралитету здруженог предузећа.

Могућност да се у оквиру једног правног субјекта конституише више правних субјеката представља отварање врата процесу децентрализације друштвених средстава за производњу до крајњег степена и стварање таквих економских и правних субјеката који ће на тржишту иступати као рентабилни робни произвођачи. Са конституисањем правног субјективитета, делови предузећа имају веће могућности за различите комбинације интеграционог повезивања на основу самоуправног договарања. Према томе, иако на први поглед изгледа да се са правним осамостаљивањем делова предузећа кочи интеграциони процес, у ствари се постиже обрнуто. Стога

су у данашњим условима ова два процеса хармонична, а не инкопатибилна. С друге стране, ово је и пут ка децентрализацији читавог самоуправног система тј. пут непосреднијег везивања произвођача за његове резултате рада.

Ако процес децентрализације друштвених средстава за производњу омогућује већи степен децентрализације самоуправног система, може се поставити питање зар процес централизације друштвених средстава за производњу кроз разне облике интеграција не повлачи за собом и централизацију самоуправљања? Одговор је негативан.

У условима централизације друштвених средстава за производњу, кроз разне облике интеграције не врши се и централизација самоуправног система. Нема спора да се том приликом нужно мора прибећи преношењу одређених овлашћења на централне органе, али се тиме не врши и централизација самоуправних односа. Обрнуто, у оваквим условима самоуправни односи се заснивају и регулишу на бази међусобних самоуправних договора чија је детерминанта економска сврсисходност. Према томе, ако се говори о неком облику централизације самоуправљања у условима процеса централизације друштвених средстава за производњу путем интеграције, онда се може говорити само условно, јер је реч о квалитативно новој основи коју чине међусобни самоуправни договори.

У вези с могућношћу постојања правног субјективитета делова предузећа, у оквиру нових друштвено-економских односа настали су и други спорови у теорији и пракси. Наиме, спорови и о томе је ли право на стицање својстава правног лица дела предузећа конституисано у закону или је оно статутарног порекла, тј. може се стећи само ако је предвиђено статутом радне организације. Дилема је, дакле, у томе да ли основ овог права лежи у закону или у статуту. По некима основ овог права је закон, а по некима статут.

До спора је о наведеном питању дошло због непрецизности законског текста.

Савезна скупштина у тезима о статусу радних организација и њиховом удруживању од марта 1970. године покушала је такође да да свој прилог у погледу разјашњења овог питања.

У уводном делу теза, у којем се говори о потребама доношења закона из области статусног дела привредног права, налази се овај став Скупштине: „Међутим, кад су у питању односи са трећим лицима и друштвеном заједницом у погледу ове материје савезни закон... би на јединствен начин уредио одређена питања као што су: заступање радне организације, фирма и њена заштита, упис у регистар, правни персоналитет делова”...

У другом делу, у којем се говори о уређивању статусних питања и самоуправљању у самосталним организацијама удруженога рада у радној организацији, тезе дају једно решење, а варијанта теза друго. По тези, статут је тај који утврђује право на стицање самосталности дела радне организације када тај део испуни предвиђене услове у закону и статуту. А по варијанти, ствар стоји другачије. Део радне организације стиче „законом признато право” када испуни предвиђене услове у закону и статуту. Према томе, теза и варијанта се у основи битно разликују, па се може рећи да спор остаје и даље.

Међутим, ваља приметити да разлог спора не лежи само у томе да ли ће се приоритет дати закону или статуту, већ и у томе што се појам права на стицање правног персоналитета дела предузећа не издваја (разликује) од појма права на самоуправљање.

Питање признавања правног субјективитета једном организационом облику лежи на законодавцу, на правном поретку, а не на самоуправном аутономијом праву радних организација. Нема спора да правни поредак признаје нормативни, тј. правни значај статута као општем самоуправном акту једне радне организације, али он не може да наложи јединствену садржину свим статутима. То би било противно целокупном самоуправном систему у нас. Али, с друге стране, због различитости статутарних одредаба, уследило би да под неједнаким условима делови радних организација стичу или не стичу правни субјективитет, тј. да од дискреционог права радне организације зависи да ли ће ово право бити признато делу радне организације или неће.

У интересу је јединственог правног поретка, јер је реч о иступању према трећим лицима, да основ за стицање правног субјективитета буде закон, а не статут. А што се тиче унутрашње структуре самоуправних органа и обима самоуправних права, ствар је статута како ће ову материју да регулише. Ово би било у интересу разграничавања организационо-правних облика од самоуправних.

По свему судећи, у даљем тексту теза очито је изгубљена из вида разлика између права на самоуправљање и права на стицање својства правног субјекта, јер се садржина уводног дела битно разликује од даље садржине текста у погледу овог питања. Тако, у одредби чл. 15. теза стоји да радна организација може дати самоуправној организацији удруженог рада својство правног субјекта на основу статута или на основу уговора чији је основ статут. То, другим речима, значи да радна организација може, али не мора да призна ово својство. Садржина овог текста очито је у супротности са цитираним текстом из уводног дела.

Процес централизације друштвених средстава путем интеграције радних организација и процес децентрализације друштвених средстава и система самоуправљања представљају нашу друштвену реалност. То су нови друштвено-економски односи у данашњим условима. У оквиру ових процеса на законодавцу је да обезбеди што непосредније учешће непосредних произвођача у одлучивању о свим питањима друштвено-економског живота у радним организацијама, а нарочито о доходу. Бојазан од атомизације и дезинтеграције радних организација пракса је већ демантовала. Јер, економски интереси радних организација су супротни овим појавама.

С обзиром на све до сада речено, треба констатовати и то да предузеће данас доживљава одређени преображај. Њега налаже сам привредни живот. Због тога, правни оквири не треба да буду препрека прогресивном развоју наше привреде.

Децентрализација друштвених средстава на радне јединице јесте прогресивни процес, јер се њиме уједно врши и децентрализација дохода на радне јединице. Овај процес право треба да убрза, а не да га кочи. Разлози леже у следећем: прво, са економским и правним осамостаљивањем делова

предузећа пружају се могућности за различите комбинације интегрисања тих делова, тј. омогућава се развијање процеса централизације средстава као услова за већу концентрацију друштвене производње; друго, доходак се непосредније приближава непосредном произвођачу, па је његова заинтересованост за већу продуктивност већа; треће, пружа се могућност доследније примене принципа награђивања према резултатима рада; четврто, пружа се већа самосталност у одлучивању оствареним дохотком; пето, постаје доследније остваривање самоуправних права радника; шесто, постаје непосреднија борба против заостајања у привредном развоју.

Најзад, полазећи од тога да је омогућавање делу предузећа да стекне својство правног субјекта прогресивна појава, а до тога смо дошли анализом њеног дејства у условима нових друштвено-економских односа, сматрамо да ову појаву треба јасно законодавно регулисати. У противном, правни поредак ће се у мањој или већој мери јављати као кочница нашег привредног развоја.

Луција Спировић-Борђевић

РЕЗЈУМЕ

Правое положение частей предприятий в условиях хозяйственной реформы

Новые общественно-экономические отношения, возникающие в настоящее время в Югославии, основываются на освобожденном действии экономического закона стоимости. Однако, его прогрессивное действие возможно при условии увязывания и согласования степени децентрализации общественных средств производства со степенью концентрации производства. А это и является целью югославской хозяйственной реформы, в силу чего под этим углом и следует рассматривать процессы интеграции в Югославии.

Ввиду того, что мы сталкиваемся с новыми общественно-экономическими отношениями, возникает потребность в новых формах организационной структуры трудовых организаций. Среди остальных новинок, вводимых в области хозяйственного права вообще, законодатель пытался найти решение и в данном вопросе. Так, например, положениями Закона об изменении и дополнении Основного закона о предприятиях 1968 года предусмотрена возможность частям предприятий быть признанными юридическим лицом при выполнении ими общих условий, установленных законом, и отдельных условий, предусмотренных уставом или положениями данного предприятия. Подобное решение вызвало дискуссии, в первую очередь среди теоретиков. Однако указанное решение следовало бы считать прогрессивным по следующим причинам: во-первых, оно дает возможность децентрализовать доход на трудовые коллективы (части предприятий), во-вторых, частям предприятий, ставшими самостоятельным субъектом права, открываются более широкие возможности в осуществлении разных комбинаций хозяйственного объединения на базе экономических интересов данных коллективов, в-третьих, дается возможность проведения предварительного согласования степени децентрализации средств производства со степенью концентрации производства, что в дальнейшем позволяет более быструю централизацию указанных средств на базе соглашений непосредственных производителей на основах самоуправления, и, наконец, более

последовательно применяются принципы вознаграждения по выполняемой работе и принципа самоуправляемой системы.

И наконец следует подчеркнуть, что интересы обеспечения единого правового порядка требуют, чтобы основой для признания частей предприятия юридическими лицами являлся закон, а не устав или положения предприятия.

RÉSUMÉ

Le statut juridique de la partie de l'entreprise dans les conditions de la réforme économique

Les nouveaux rapports socio-économiques qui sont aujourd'hui pratiqués en Yougoslavie se basent sur l'action affranchie de la loi économique de la valeur. Cependant, son action progressive est possible dans les conditions de la concordance du degré de centralisation des moyens de production sociaux avec le degré de concentration de la production; ce qui est le but de la réforme économique yougoslave. C'est pourquoi le processus de l'intégration en Yougoslavie doit être considéré à cette lumière.

Etant donné qu'il s'agit de nouveaux rapports socio-économiques il en est résulté qu'on a commencé à réclamer de nouvelles formes de la structure organisationnelle des organisations de travail. Le législateur a essayé tout en introduisant d'autres nouveautés dans le domaine du droit économique de trouver une solution à cette question. Ainsi par les dispositions de la Loi relative aux modifications et compléments de la Loi fondamentale sur les entreprises de 1968 le législateur a procuré la possibilité à la partie de l'entreprise d'acquérir la qualité de personne morale si elle remplit les conditions générales prévues par la Loi mentionnée ci-dessus ainsi que les conditions spéciales qui sont prévues par les Statuts de l'entreprise en question. A propos de cette solution un conflit s'est déclenché en premier lieu entre les théoriciens. Cependant il faudrait adopter cette solution en tant que progressive pour les raisons suivantes: premièrement, elle nous permet de réaliser la décentralisation du revenu par unités de travail (parties de l'entreprise), deuxièmement, l'émancipation juridique des parties de l'entreprise offre plus de possibilités à la réalisation des différentes combinaisons de l'intégration dans l'économie sur la base des intérêts économiques de ces unités; troisièmement, par cette solution on arrive à coordonner le degré de centralisation des moyens de production avec le degré de concentration de la production, ce qui rend possible ultérieurement la centralisation plus rapide de ces moyens sur la base de l'accord d'autogestion des producteurs directs et enfin les principes de la rémunération d'après les résultants du travail et les principes du système d'autogestion peuvent être appliqués d'une manière plus conséquente.

A la fin il faut souligner qu'il est dans l'intérêt de la sécurité de l'ordre juridique unique à ce que le loi serve de base pour l'acquisition de la personnalité juridique de la partie de l'entreprise et non point les statuts de l'entreprise.

SUMMARY

The Legal Status of a Part of An Enterprise in the Economic Reform

The new socio-economic relations that are now being established in Yugoslavia are based on the free acting of the economic law of value. However, its progressive acting is conditioned by conforming the degree of centralization of the social production resources with the degree of production concentration. Since this is the purpose of the Yugoslav economic reform, the integration process in Yugoslavia should be viewed in this light.

Considering that the new socio-economic relationships are in question, the new forms of the organizational structure of working organizations are imperative. The legislator tried to give, together with other novelties offered in the field of economic law in general, the solutions in this respect. The provisions of the Law Amending and Complementing the Basic Law on Enterprises of 1968, provide the possibility for a part of an enterprise to enjoy the status of a legal person, if it meets the general conditions envisaged by the cited law, and in particular those envisaged by the bye-law of the concerned enterprise. This solution has given rise to disagreements between the theoreticians in the first place. But this solution should be accepted as progressive, for the following reasons: firstly, decentralization of incomes to working units (parts of an enterprise) is effected; secondly, legal independence of the parts of enterprise offers better chances for the materialization of different forms of integration in economy based on economic interests of the concerned units; thirdly, a preliminary conforming of the degree of centralization of production resources with the degree of the production concentration is achieved, providing in this way a faster pooling of the resources on the ground of self-management agreement of immediated producers, and finally the principles of remuneration according to output and the principles of the self-management system are more thoroughly applied.

It should be, finally, stressed that for the sake of providing a uniform legal system the basis for a part of an enterprise for obtaining the legal status (personality) should be the law and not the bye-law of the enterprise.